

Даниленко Л.І. (Київ, Україна)

Антиприслів'я: старий склад на новий лад

У статті розглянуто проблему варіювання у сфері пареміології і термінологічного позначення цього явища. Запропоновано дефініцію “провербіальні трансформи” як таку, що є однозначною в межах свого термінологічного поля, вирізняється точністю семантики, прозорістю внутрішньої форми і високою інформативністю. Проаналізовано причинно-наслідкові зв'язки трансформаційних змін чеських паремій.

Ключові слова: пареміологія, прислів'я, трансформа, чеська мова.

В статье рассмотрена проблема варьирования в сфере паремологии и терминологического обозначения этого явления. Предложена дефиниция “провербальные трансформы”, которая является однозначной в рамках своего терминологического поля, отличается точностью семантики, прозрачностью внутренней формы и высокой степенью информативности. Проанализированы причинно-следственные связи трансформационных изменений чешских паремий.

Ключевые слова: паремология, пословица, трансформа, чешский язык.

Article dwells with the problem of variation in the field of paremiology and with terms to describe this phenomena. The term “proverbial transforms” is suggested to define this phenomena, since it has an unambiguous meaning, clear semantic, transparent inner form and high information capacity. Causativity of transformations of Czech paremies is analyzed.

Key words: paremiology, proverbs, transforms, Czech language.

У сучасній дискурсивній практиці особливого поширення набуло явище антиприслів'я. Не в останню чергу свою роль у цьому відіграв Інтернет, де можна спостерігати, як користувачі, ніби змагаючись один із одним у мовній винахідливості, дотепності, непередбачуваних каламбурах, пропонують все нові й нові трансформації відомих прислів'їв і приказок.

У спеціальній літературі з проблем слов'янської пареміології і фразеології термін “антиприслів'я” не налічує й одного десятка років, хоча сміхова культура провербіального жанру відома з античності. Новий термін викликав до життя практичний інтерес до паремійних трансформацій. Коли 2005 р. побачив світ перший словник “Антипословицы русского народа”, його укладачі Х.Вальтер і В.М.Мокієнко звернулися у передмові до обґрунтування поняття “антиприслів'я”. Перш за все автори справедливо зазначають, що цей термін ні у фольклористиці, ні в етнографії, ні в лінгвістиці не зафіксований у жодному словнику цих дисциплін: його не можна відшукати під гаслом “прислів'я” ні в енциклопедії “Русский язык” (1997), ні в одній з найповніших збірок сучасних російських прислів'їв В.І.Зіміна та О.С.Спіріна (1996), хоча зразки подібних одиниць у ньому представлені. Натомість в західноєвропейській традиції В.Мідер, який видав кілька великих збірок німецьких паремій цього жанру, вживаються поняття “антиприслів'я” (нім. *Antisprichwörter*, англ. *anti-proverbs*) або “перекручені мудрості” (нім. *verdrehte Weisheiten*, англ. *twisted wisdom*). Аргументом на користь введення в науковий обіг кальки “антиприслів'я”

В.М.Мокієнко та Х.Вальтер вбачали також у тому, що до деяких типів алогічних усталених висловів (наприклад, *красивий як собака на морозі; правда, як на вербі зрушки; розуміється, як баран в Біблії*) уже давно застосовується термін з грецьким префіксом *анти-* – “антифраза”. На підтвердження цього положення автори звернулися до авторитету енциклопедії “Українська мова”, у якій стаття **антифраза** (від грец. *άντι...* – префікс, що означає протилежність, протидію, та *φράσις* – фраза) витлумачується як троп, “що полягає в навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією” [1, 27]. Що стосується власне дефініції терміна “антиприслів’я”, то в передмові згаданій збірки “Антипословицы русского народа” вона формулюється у такій формі: “Термін *антиприслів’я* означає <...> мовні одиниці досить широкого діапазону: прислів’я, що є смисловими антиподами традиційних паремій (<...>), біблійні сентенції (<...>), афоризми і крилаті вислови навиворіт, що належать знаменитим людям, obscenні паремії” [2, 8-9]. Новий термін підтримав Б.Ю.Норман: “різноманітні переробки вже готових (відомих) паремій: спунеризми, велеризми, контаміновані прислів’я та інші трансформи з легкої руки В.М.Мокієнка і Х.Вальтера одержали назву «антиприслів’їв»” [3, 8].

І все-таки дозволимо собі висловити думку про неточність запропонованого терміна. Не випадково М.А.Алексєєнко зауважив: “Ми б назвали його *Словником трансформ російських прислів’їв – М.А.*” [4, 29].

Термін “антиприслів’я” лаконічний, благозвучний і його можна було б прийняти, якби не одна суттєва ознака: двозначність. А це суперечить сутності терміна як такого.

З одного боку, стверджують В.М.Мокієнко і Х.Вальтер, – це “*прислів’я* (виділено нами. – Л.Д.), що є смисловими антиподами традиційних паремій” [2, 8]. З іншого боку, цей термін можна розуміти так: антиприслів’я – це образний вислів, що виник з прагматичною метою шляхом повної десемантизації паремійного прототипу. У цьому стосунку новий вислів – не прислів’я. Про це сигналізує префікс грецького походження *анти-*, що надає терміну “антиприслів’я” значення “не-прислів’я”. Інакше кажучи, термін “антиприслів’я” визначає, чим трансформована одиниця не є, а не тим, чим вона є.

З точки зору семантики ці новотвори, а точніше неосемантизми, насправді суперечать дефініції прислів’я як загальновідомого відносно стійкого вислову. Можна не сумніватися в тому, що такі одиниці (навіть в усіченій формі), як *Баба з возу... (...кобилі легше); Любиш кататися, люби й саночки возити* є легко впізнаваними прислів’ями, тоді як новотвори *Баба з возу – далі будеш; Баба з возу – на душі легше; Баба з возу – і вовки ситі; Баба з возу – вилетить, не спіймаєш; Бабу з возу – могли виправить; Любиш кататися – люби і катайся; Любиш кататися – люби й платити; Любиш кататися – люби проходити техогляд; Любиш кататися – люби й відповідати; Любиш кататися – люби і грошки сплачувати; Любиш кататися – люби і дорогу лагодити; Любиш кататися –*

люби й правила їзди і под. відповідають параметрам okazіоналізмів. У більшості випадків це вислови-одноденки, розраховані на ефект догепної мовної гри. Щоб набути статусу нових прислів'їв, їм належить пройти апробацію комунікативною практикою, причому протягом не одного десятка років.

Огляд історії входження поняття “антиприслів'я” в термінологічну царину доповнюють терміни, що використовуються в теоретичних працях з цієї проблематики. Усі трансформації паремій визнаються такими, що регулюються системними зв'язками у мові і є відображенням динамічних процесів мовного і позамовного характеру в національних лексиконах. Проте з точки зору термінології вони кваліфікуються по-різному, пор.: неоприслів'я, квазіприслів'я, okazіональні, видозмінені, “перероблені” (трансформовані) прислів'я, вислови приказкового типу, паремійна деривація, модифікація, актуалізація, номіналізація, інновація, авторська семантизація, індивідуально-авторська інтерпретація, логоепістемод, смисловий потенціал прислів'я тощо.

Пошуки існуючих у терміносистемі лакун з метою їх заповнення, очевидно, будуть продовжуватися до появи таких дефініцій, які найбільшою мірою відповідатимуть сутності явища і отримають підтримку значної частини лінгвістів. Нам видається за можливе запропонувати термін “провербальні трансформи”. Він відповідає основним вимогам термінологічної науки – є однозначним в межах свого термінологічного поля, вирізняється точністю семантики, прозорістю внутрішньої форми і високою інформативністю. Означення “провербальний” – синонім слова “паремійний”. Модель, за якою утворено слово “трансформа”, – це лат. префікс *trans-*, що означає “крізь”, “через”, “по той бік” і форма – від лат. *forma* – устрій, спосіб існування змісту, його внутрішня організація і зовнішній вираз. Будучи словосполученням, цей термін відповідає тенденції термінотворення: у різних терміносистемах словосполучення становлять 70% від загальної кількості термінів [1, 707].

Говорячи про потенційні можливості паремійних одиниць, маємо на увазі передусім їх здатність до актуалізації. Під актуалізацією звичайно розуміють порушення узвичаєних синтаксико-семантичних зв'язків у словосполученнях, реченнях, змістове виокремлення окремого слова завдяки його несподіваним асоціативним зв'язкам з іншими поняттями.

До одного з типів актуалізації паремій можна віднести синтаксичну експлікацію. Цікавим прикладом є доволі поширене прислів'я *Lež má krátké nohy* (букв.: У брехні короткі ноги). Його сучасний варіант у чеській мові – результат скорочення прислів'я двоскладної структури: *Lež má krátké nohy, daleko neujde*, зафіксоване ще у XIX ст. Ф.Л.Челаковським [5, 85]. У XX ст. зазначена імпліцитна форма відповідно до закону мовної економії пройшла апробацію в усному мовленні та набула статусу нормованої і загальноновживаної. Опущення мовних елементів, колись необхідних для визначення смислу всієї одиниці, не позначилося на її поняттєвому значенні. Сучасна мовна практика реанімувала питому двочленну структуру прислів'я *Lež má krátké nohy*, причому нові провербальні трансформи свідчать про те,

що мовці підсвідомо апелюють до вихідної форми, іронізуючи над її змістом. Основна ідея усталеної одиниці “розгортається” через протиставний зв’язок стрижневих слів двох синтагм, який стає основою негативної семантики усього неопровербального вислову, пор.: *Všude se dočtete, že lež má krátké nohy. Ale už nikde se nedozvíte, že je má zatracené rychlé a pravdě většinou uteče; Co je platné, že lež má krátké nohy, když pravda je má tak často chromé; Lež má krátké nohy, avšak dlouhonohá pravda doběhne leckdy sama sebe; Lež má krátké nohy, ale umí se na ně výborně postavit; Lež má krátké nohy, ale umí strašně rychle utíkat; Lež má krátké nohy, ale pravda ještě kratší; Lež má krátké nohy, ale dlouhé prsty; Lež má krátké nohy, ale velice rychle auto; Lež má krátké nohy bylo přísloví platné v době našich prarodičů. V čase jejich vnuků platí spíše lež má dlouhé nohy* (syn2006pub).

Опорний образ провербальної трансформи може бути реалізований через антонімічну опозицію. Так, в новій одиниці думка оживляється завдяки імпліцитному зіставленню антонімів ‘короткий – довгий’, в результаті чого новий контекст заперечує значення протоприслів’я, напр.:

*Lež má totiž nohy sakra dlouhý –
Nezná bolest ani divný touhy.
Jde přímo na věc, má neprůstřednou vestu
A ty krvácíš když překříží ti cestu
Lež má nohy dlouhý.*

(Ivan Kott).

Актуалізація слова в паремійному тексті може бути пов’язаною з використанням прийому гри слів або каламбуру, зокрема, омонімічними засобами, коли в одному контексті стикаються формально однакові, але по суті різні слова. Чеське прислів’я *Lež má krátké nohy*, використовуючи омонімію форм *lež* “брехня” і *lež* – наказова форма дієслова *ležet* “лежи”, переконливо цю властивість доводить:

Studenti dostali za úkol napsat sloh na téma “Lež má krátké nohy”. Jeden ze studentů byl hotový za deset minut. Učitelka byla zvědavá, co za takovou chvilku napsal, a tak četl: “V sobotu odpoledne jsem se vydal s kamarádem Karlem do lesa. Bylo krásně, slunce svítilo, lesní mýtinka lákala do mechového objetí. I zalehli jsme, lebedili si a jímala nás mírná dřímota. Vtom se v ohbi lesa objevila divčí postava. Chtěl jsem se zvednout a podívat, ale Karel mě zadržel a pravil: “Lež, má krátké nohy!”

Причиною трансформацій внутрішньої форми паремій завжди є комунікативний намір адресанта. Так, актуалізація семи ‘особа жіночої статі’ дозволяє варіювати лише один компонент у прислів’ї *Lež má krátké nohy*, щоб досягти бажаної гендерної характеристики. Цей прийом використала авторка роману Ніколь Рибайрова в назві свого твору: *“Lež má ženské nohy”*. Близькими до цієї трансформи є вирази *Lež má hezké nohy; Lež má ženské nohy a dábel je ženského pohlaví*. Щоправда, подібні характеристики, на думку М.А. Алексеєнка, є ознакою кривого гендерного дзеркала, “у якому Жінка відображається не завжди об’єктивно” [4, 29].

Ще одна примітна особливість провербальних трансформ – застосування пародії. Пародія, по-особливому відтворюючи чужий текст, є

іронічним викриттям змісту першоджерела, яке ґрунтується на контрастуванні, неадекватності, ілюзорності дійсного й бажаного стану речей. У цьому переконусь приклад пародіювання фрагменту Святого Письма – восьмої Божої Заповіді, в основі якої є припис “Не свідчи неправдиво на свого ближнього”:

Poosmé: Nebudeš lhát!
 Tím, že lež má nohu krátkou
 Krmili nás jak pohádkou.
 Že jen z kopce nohu krátí
 Na to dnes jed možno brátí.
 Čím výš lháře někdo hledá
 Za pravdu mu nikdo nedá.
 Nahoře přec, mili zlatí
 Vždycky jsou jen “všichni svatí”.
 Neřeba se tedy bát
 Že by nám snad chtěli lhát... [6].

Нові прислів'я в чеській мові виникають не лише в результаті різноманітних трансформ уже відомих паремій. Серед зібраного нами матеріалу вирізняється група прислів'їв, які можна вважати потенційними неоприслів'ями на тій підставі, що їх частотність в сучасному дискурсі досить висока.

Узагалі кажучи, проблема визначення критеріїв віднесення нових проverbsьальних висловів до розряду прислів'їв залишається відкритим для обговорення питанням. На нашу думку, в новітній паремійний фонд можуть ввійти одиниці, які не прив'язані до конкретного контексту (як напр.: *Любиш кататися – люби і дорогу лагодити*) і мають по можливості коротку ритмічну форму, причому це можуть бути як проverbsьальні трансформи, так і зовсім нові вислови проverbsьального типу (в дужках зазначаємо частотність в Інтернеті), напр.: *Dvakrát měř jednou řeš* (127); *Bez práce nejsou doláče* (116); *Do očí bratr, za zády had* (16 402); *Všude dobře, doma manželka* (281); *Optimismus je způsoben nedostatkem informací* (351); *Nic tak neomezujе svobodu slova jako rozbitá huba* (62); *Moudrost nekoupíš, hloupost neprodáš!* (28); *Žena je dobrý sluha, ale zlý pán* (21); *Milující srdce na krásu nehledí* (143); *Láska je jako slza – rodí se v očích a padá k srdci* (122); *Žena muže želí, dokud nezvrže želí* (14); *Často lidé hynou klevetníků vinou* (45); *Dobré slovo hubu nespálí* (117) та ін.

Явище варіантності може призвести до невпізнанності вихідної форми паремії. У таких випадках йдеться не про формальну чи семантичну трансформацію прототипу, а про виникнення звичайного вислову зі структурою речення, хай навіть (за законом багатьох одиниць паремійного жанру) й римованого, пор.: *V ústech med, a v srdci jed* → *V ústech med má jen medvěd*; *Začal na zlatě, skončil na blátě* → *Začal na zlatě, skončil bez gatě* → *Začal na zlatě, neměl na gatě*; *Bez peněz do hospody nelez* → *Bez peněz do obchodu nelez* → *Bez peněz do nebe* тощо.

Джерелом для проverbsьальних трансформ є сучасний політичний, економічний, рекламний дискурси, за якими можна судити про соціальні, психічні, психологічні, культурні процеси в суспільстві.

Варіантність у пареміології має невичерпний і відкритий потенціал. Як

неможливо визначити кількість ситуацій об'єктивної реальності, знаками яких виступають прислів'я і приказки, так неможливо визначити кількість варіантів. У цьому контексті неминуче постає питання, де межа між узуальним і okazіональним варіантами. Очевидно, слід вважати, що межу визначає комунікативна інтенція автора. Її наслідком є руйнація семантичної структури узуальної паремії і виникнення нової одиниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид. – К., 2007. – 856 с.; 2. Вальтер Х., Мокиєнко В.М. Антипословицы русского народа. – СПб., 2005. – 576 с.; 3. Норман Б.Ю. Славянские паремии: архаика и новации, мудрость и алогизм // Opera Slavica. Slavistické rozhledy. – R. XVII. – 2007. – № 2. – S.1-12; 4. Алексеенко М.А. Негативен ли образ женины в языке? // Слово в словаре и дискурсе: Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера. – М., 2006. – С. 22-30; 5. Čelakovský F.L. Mudroslovi národu slovanského ve příslovích / Do tisku připr., rejstříkem, pozn. a dosl. opatř. Karel Dvořák. – 3. vyd. – Praha: Vyušehrad, 1949. – 922 s.; 6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.hka.cz/kultura/umelci/lichy/2008/akt08.asp>.

Дель Гаудіо С. (Київ, Україна)

Лексеми молізансько-неаполітанського походження у молізансько-хорватській мові

*Молізансько-хорватська мова є однією із мов слов'янських меншин на території Італії, яка тривалий час знаходиться у повному мовному контакті, спочатку - з італійськими діалектами, пізніше - зі стандартною італійською мовою. Вплив цих мов на мовлення слов'янського населення спричинив суттєві зміни на всіх мовних рівнях первісного (сербо-)хорватського діалекту мешканців так званого «мовного острова» - наше завдання полягає у виокремленні та тлумаченні (інтерпретації) певних лексем романського походження, що мають прямі аналоги у неаполітанській «мові» (діалекті).
Ключові слова: мовні контакти; слов'янські та романські мови; молізансько-хорватська мова; італійська і неаполітанська мови.*

Молізанско-хорватский язык, один из языков славянских меньшинств на территории Италии, который уже более пятисот лет находится в полном языковом контакте: прежде - с итальянскими 'диалектами', позже - со стандартным итальянским языком. Влияние этих языков на речь славянского населения стало причиной значительных грамматических и лексических изменений в первоначальном (сербо-)хорватском диалекте жителей этого 'языкового острова'. Задача статьи состоит в выделении и толковании некоторых лексем романского происхождения, имеющих прямые аналоги в неаполитанском 'языке' (диалекте).

Ключевые слова: языковые контакты; славянские и романские языки; молізанско-хорватский язык; итальянский и неаполитанский языки.

The so called 'Molise-Croatian' is one of the Slavic minority languages existing on the Italian territory. The long-term absolute language contact, initially with the Italian